

ЗМІСТ

Подяки	8
Передмова	10
1. Проблемна ідентичність, або Європейський канон і дилеми пам'яті	18
2. Секрети, таємниці, змови та мистецтво	74
3. Східна Європа після комунізму: ідентичність і моральність у прикордонному регіоні.....	133
4. Криза сучасності та доба анестезії, або Життя за Зигмунтом Бауманом.....	211
5. В ім'я цивілізації, або Нові форми тривоги та туги.....	261
Цитовані джерела.....	303
Показчик	311

*Зигмунту Бауману – з усією моєю вдячністю,
симпатією та любов'ю*

«Вони – люди як люди. Люблять гроші, але ж це завжди було... Людство любить гроші, хоч би з чого вони були зроблені – зі шкіри, з паперу, з бронзи чи золота. Ну, легковажні... ну що ж... і милосердя іноді стукає в їхні серця... звичайні люди... зрештою, нагадують колишніх... квартирне питання лише зіпсувало їх...».

«Ви завжди були палким проповідником тієї теорії, що після відтинання голови життя в людині припиняється, вона перетворюється на золу і йде в небуття. Мені приємно повідомити вам, в присутності моїх гостей, хоч вони й слугують доказом геть іншої теорії, що ваша теорія і солідна, і дотепна. Втім, усі теорії варті одна одної. Є серед них і така, згідно з якою кожному буде дано відповідно до віри його. Хай буде так! Ви йдете в небуття, а я радо вип'ю з чаші, на яку ви перетворюєтеся, за буття».

Михайло Булгаков, Майстер і Маргарита

«Chi son'io tu non saprai» (Хто я – ти не дізнаєшся).

Лоренцо да Понте/Вольфганг Амадеус Моцарт

«Нам бракує спільності, бо бракує безпеки – якості, яка є вирішальною для щасливого життя, але яку світ, де ми живемо, дедалі неспроможніший нам запропонувати й дедалі неохочіше нам обіцяє... Незахищеність впливає на всіх нас, занурених, так би мовити, в мінливий і непередбачуваний світ дерегуляції, гнучкості, конкуренції та ендемічної невизначеності, але кожен із нас переживає тривогу самотійно, як приватну проблему, як наслідок власних недоліків і випробування нашої особистої кмітливості та спритності. Нам доводиться, за уїдлигим висловом Ульріха Бека, шукати біографічні рішення системних суперечностей, шукати індивідуального порятунку від спільних турбот. Ця стратегія навряд чи дасть результати, яких ми прагнемо, бо корені незахищеності залишаються тими самими; мало того – саме звернення до наших індивідуальних розумових здібностей і ресурсів додає світу тієї непевності, якої ми хочемо уникнути».

*Зигмунт Бауман,
Спільність: Пошук надійності в непевному світі*

ПОДЯКИ

Велику вдячність за підтримку, розумні поради та допомогу в осмисленні справи мого життя я висловлюю моєму дорогому другові Зигмунту Бауману, почесному професору соціології Лідського університету (Велика Британія), одному з найвидатніших мислителів нашого часу. Він став моїм головним натхненником і джерелом моєї віри в себе, в свою роботу та мого розуміння сенсу життя. Крім усього цього, він передбачав і розпізнавав нові траєкторії моєї думки. Сам я цього не міг би зробити.

Я також глибоко вдячний моєму дорогому другові Роберту Гінзбергу, почесному професору філософії Пенсильванського університету, за підтримку, тонке передчуття нових форм мого професійного життя та праці й за безцінні уроки мистецтва написання наукових праць. Він подарував мені друге академічне життя, давши змогу увійти до англomовного світу наукового писання та редагування.

За тривалий фаховий діалог, цінні поради та критику я дякую своєму колезі Сігурду Скірбекку, почесному професору соціології Університету Осло (Норвегія).

Сердечна подяка також Лені Пастернак, директорці Балтійського центру письменників і перекладачів у Вісбю (Швеція), за люб'язний дозвіл плідно попрацювати в цьому Центрі, що дозволило додати останні штрихи своїй книжці.

Окремі частини розділу 1 вже були опубліковані в статті L. Donskis, «The European Cultural Canon and the Predicaments of Memory Politics», у: I. van Hamersveld, A. Sonnen (eds.), *Identifying with Europe: Reflections on a Historical and Cultural Canon for Europe*; Amsterdam:

Boekmanstudies, EUNIC and SICA, 2009, 103–126 (ISBN: 978-90-6650-097-6). Я дякую Інеке ван Гамерсфельд, Артурові Зоннену та Фундації Букмана за дозвіл включити в книжку частини цього матеріалу.

Деякі частини розділу 2 увійшли до опублікованої раніше статті L. Donskis, «Secrets, Mysteries, and Art» у виданні: T. Airaksinen, M. J. Holler (eds.), *Homo Oeconomicus* 26 (1) Munich, ACCEDO-Verlag, 2009, 97–121 (ISBN: 978-3-89265-070-6). Я вдячний колегам Тімо Айраксінену, професору філософії Гельсінського університету, та Манфреду Голлеру, професору економіки з Інституту соціоекономіки Гамбурзького університету (запрошених редакторів цього спеціального випуску часопису *Homo Oeconomicus*), за їхній люб'язний дозвіл включити до книжки цей матеріал. Крім того, щиро дякую професорам Айраксінену та Голлеру за їхні цінні поради, які дуже допомогли мені в роботі над книгою.

Дякую також своєму дорогому колезі Оллі Лоукола, доцентіві філософії Гельсінського університету, за його критичні зауваження та надихаючі пропозиції.

Я глибоко вдячний Міколасу Друнзі, литовському філософу, перекладачу та журналісту, за його переклад з литовської на англійську мову мого неопублікованого нарису, присвяченого Зигмунту Бауману. Цей нарис ліг в основу розділу 4.

Дякую Альбіні Струнзі та Даріусу Дж. Россу за переклад частин розділу 3 з литовської на англійську мову.

Дякую всім добрим людям у видавництві Palgrave Macmillan, з якими я мав честь і задоволення працювати над своєю книгою.

І, нарешті, маю висловити глибоку вдячність своїй дружині Йоланті за її незмінну любов і підтримку, які були вкрай необхідні мені під час роботи над цією книжкою.

ПЕРЕДМОВА

У 1992 році, невдовзі після розпаду радянської імперії, Френсіс Фукуяма опублікував книгу під назвою «Кінець історії і остання людина», у якій передбачив майбутнє, вільне від ідеологічних битв. Західні ідеали – ліберальна демократія, вільний ринок і права людини – вочевидь здобули визнання в усьому світі, принаймні як стандарти сучасного суспільства. Впродовж наступних двох десятиліть деякі події поставили цю оптимістичну картину світлого майбутнього під сумнів. Останнім часом ми пережили економічну кризу, яка продемонструвала, що процвітання та загальний добробут не є автоматичним наслідком вільної ринкової економіки. Ми стали свідками поступового зсуву політичної влади від американської супердержави до нових держав в Азії та деінде, й не всі вони підтримують західні ідеали демократії. Ми побачили приклади народної зневіри та протестів (у тому числі в деяких європейських країнах) проти наддержавної бюрократії, яка в ім'я загальних принципів прав людини скасовує рішення, ухвалені місцевими демократіями. А головне – ми почули науково обґрунтовані прогнози щодо майбутнього в умовах всесвітнього екологічного дисбалансу, що не коригуються адекватно жодною із сучасних політичних ідеологій. Окрім того, ми стали свідками низки симптомів культурної кризи, в тому числі в країнах, які вважаються лідерами сучасної демократії: від безпосередніх протестів до мистецьких проявів, від антиутопічної літератури до випадків кризи людської особистості та статистики самогубств. На думку французького соціолога Еміля Дюркгейма, кількість самогубств серед населення може бути наслідком розладнаної, аномічної культури. Останніми роками в Литві зафіксовано найвищі в Європі показники самогубств.

Леонідас Донскіс – литовець. Він є філософом, політологом, фахівцем з інтелектуальної історії та політичним оглядачем, а також членом Європарламенту. Я познайомився з ним, коли входив до делегації скандинавських країн, якій було доручено оцінити статті, написані прибалтійськими науковцями протягом десятиліття після 1989 року. Моїм завданням було прочитати й оцінити все, що написали за ці роки англійською та німецькою мовами литовські соціологи. Мене тоді вразило, що багато що з цього не дуже вписувалося в широку картину звільненої країни. Водночас я виявив значний брак адекватних теоретичних інструментів для аналізу їхнього досвіду та надання йому такої форми, яка зробила б їхні дані цікавими для соціологів в інших країнах світу.

Були в мене й інші контакти з професором Донскісом. Як і я, він є членом Міжнародного товариства порівняльних досліджень цивілізацій і активно цікавиться сучасним станом європейської цивілізації. Йому добре відома позиція соціологів щодо індивідуальної сплутаної ідентичності: поширеність таких характеристик має розглядатися у взаємозв'язку з надіндивідуальним станом культури. У своїх спробах описати кризу сучасної цивілізації Донскіс звертається не лише до політичних та економічних даних, а й часто посилається на мистецькі твори та літературні тексти, наводячи різні візії.

Зазвичай від імені європейської цивілізації виступають науковці з великих держав Європи – Англії, Франції, Німеччини, – а маленькі держави часто вважаються провінційними. Однак це не завжди так. Коли йдеться про великі проблеми, малі держави не завжди спираються лише на свої національні традиції. Про це свідчить і широкий просторово-часовий спектр авторів, що згадується в дослідженні Донскіса. Як литовець, Донскіс вважає себе також представником Центральної Європи. У цій книзі він пише: «Західноєвропейські та північно-

американські інтелектуали навряд чи можуть сподіватися на плідний діалог зі своїми центральноевропейськими колегами, коли йдеться про рухи прихильників миру або соціалістичну ідею. Те, що для Західної Європи та Північної Америки виглядає як альтернативний і гуманний проєкт сучасності, для мешканців Центральної Європи є просто історичною раною, всебічно дослідженим хибним шляхом, порожньою обіцянкою сучасності з людським обличчям». Далі він говорить про Центральну Європу як Європу Будапешта, Праги, Братислави, Відня, Любляни, Варшави, Кракова, Львова та Вільнюса.

Люди з цієї частини Європи не так орієнтовані на англійську мову, як мешканці країн, що межують із Північним морем. Я, наприклад, був дуже здивований, коли минулого року їхав експресом «Густав Малер» з Відня до Праги і помітив, що всі інструкції у вагонах надруковані п'ятьма європейськими мовами, але англійської серед них немає.

Люди з країн Балтії пережили іноземну окупацію, не відому більшості людей Західної Європи. Цей бекграунд міг спричинити надто високі очікування, пов'язані зі звільненням від радянської влади та вступом до ЄС. Незважаючи на це, варто відзначити, що згідно з опитуваннями, проведеними Райтом у Литві в 2004 році, 34,2% респондентів назвали 1990–2004 рр. найсумнішим періодом в історії країни. Радянському періоду таку характеристику дали лише 29,7%, а попередньому царському – лише 22,7% опитаних.

Згідно з іншими соціологічними опитуваннями, людям у цій частині Європи часто притаманне сильне відчуття безпорадності, фатальності й неспіху, до якого додається дедалі більша ворожість до ліберальної демократії та демократичних інститутів. Чимало литовців віддають перевагу авторитарному лідеру замість парламентської демократії.